

eredményes volna *A Hét, Élet, Magyar Szalon, Magyar Figyelő, Magyar Génius, Új Idők, Országos Hírlap, Budapesti Napló, Pesti Hírlap* feldolgozása, hiszen Tömörkény ezeknek is munkatársa volt.

Móra Ferenc 1917. máj. 28-i Pintér Jenőhöz intézett levelében Tömörkény halálával kapcsolatban többek közt így ír: „...a főntvalók — a pestiek — közül kevesen értették meg, hogy a mi mostani gyászunk nem a szokásos vidéki irodalmi gyászok közül való.”¹⁶ — Móra helyesen ítélte meg a kortársaknak annyiszor szűk látókörből eredő részvétlenségét: a hegy lábánál álló sohasem fog ítéletet alkotni a hegy magasságáról. Mi azonban ma, két emberöltő elmúltával már tudjuk, hogy Tömörkény a mi írónk és azt is, hogy irodalomtörténetünkben milyen gazdag fejezettel vagyunk adósa.

NAGYRÉVI GYÖRGY

A VÖRÖSMARTY-ÁRVÁK JAVÁRA INDÍTOTT GYŰJTÉS TÖRTÉNETE

Számtalanszor rajzolt jelensége nemcsak az irodalomtörténetnek, hanem egész életünknek: igazi értékét bárkinek, bárminek a maga valóságában csupán annak elvesztése után érezzük. Jól szemlélhető ez a jelenség országos viszonylatban is, amikor visszatekintünk egy évszázad távolából most az 1855-ről 1856-ra forduló őszi és tavaszi eseményeire. Vörösmarty halálával az elhunyt költő alakja az egész magyar nép érdeklődésének, sőt ezen túlmenően politikai törekvéseinek középpontjába került. És akkor némi kapcsolatba jutott — először — Vörösmarty neve, emléke a munkásmozgalommal is. Ahogyan csak fokozódott Vörösmarty halálával a magyar nép iránta érzett tisztelete-szeretete, úgy nőtt, mint látni fogjuk, a császári reakció ijedelme-erőszakoskodása, úgyhogy a radikális politikus Vörösmarty Mihályt *holtában is üldözték*, elsősorban azzal, hogy az árvái javára indított gyűjtést akadályozták, nevének említését tiltották. Ezeket a költő halála kiváltotta eseményeket ismertetjük most, az akkori magyarság képzeletében élt Vörösmarty-képet kíséreljük megrajzolni részben új, részben régebbi adatok felelevenítése révén,¹ részint eddig közzé nem tett ügyiratok alapján.² Mindezekre támaszkodva előbb a költő temetésének eddig részben ismeretlen részleteit vázoljuk, inkább rekapitulálva és kiegészítve a máshol most részben megjelent, említett levéltári adatokat, azután a jelzett gyűjtés akadályoztatását és a Vörösmarty emlékkünnepek sorsát ismertetjük, kitérve végül az ehhez kapcsolódó könyvtartani és sajtótörténeti vonatkozásokra is.

A költő temetéséről a kortárs *Gyulai Pál* közel félszázad múlva így emlékezik: ³

¹⁶ Nagy magyar elbeszélők. Szerk. Szemző Piroska. Bp. 1955. 33. p.

¹ Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon. II. kötet, 413. l. — Ferenczi: Deák élete. II. kötet, 234. l. — Lukács Lajos: Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1848—1867. 314. l. — Az említett művek inkább csak a temetést ismertetik és a gyűjtés pesti kezdeményezéséről szólnak. A gyűjtés akadályozásának részleteit elsősorban a bécsi adatok alapján részletesen *Angyal* Dávid tette közzé Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése c. művében, (Budapest, 1926.) 309. l. — *Angyal* Dávid bécsi adatait — azokat nem említve — egészíti ki most *László József* az Orsz. Levéltárban fellelt adatok alapján az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1955. 4. számában és ezt tesszük a *Könyvtáros* 1955. II. számában mi is. *László közli* a temetésről és a gyűjtésről írt spicilijentéseket és a gyűjtés sorsát addig, amíg azt a kormányzóság másodfokon, tehát *nem véglegesen* elutasította. Mi nem tartottuk elmellőzhetőnek a korabeli sajtó idézeteit sem, hogy képünk teljes legyen.

² A *László József* által felhasznált iratanyag *kívül* sikerült *más*, a Vörösmarty-gyűjtésre vonatkozó ügyiratokat is találunk az Országos Levéltárban; — sajnos, több Vörösmarty-aktának csak a számát leltük meg! — Az ügyiratok vonatkozó jelzése: Országos Levéltár (továbbiakban OL.) Militair und Civil Gouvernement, (M. C. G.) *Polizei*-Section (Pol. Sec.) — tehát a Kormányzóság *Rendőri* osztályának iratanyagában elsősorban a 7.944/1855 jelzésű iratköteg; ezt használta fel *László József*. Az ezekkel párhuzamosan futott ügyiratok viszont a Kormányzóság *Polgári* osztályának (*Civil*-Section, Civ. Sec.) és *Praes. Res.* (elnöki rezervált) iratai között vannak és jól kiegészítik az előbbi iratköteg anyagát. Utóbbiak jelzése: M. C. G. Civ. Sec. 1855/22 777, továbbá 1856/4 sz. — A Honvéd Levéltárban őrzött Vörösmarty iratanyag jelentéktelen töredék kivételével elpusztult.

³ *Akadémiai Értesítő* 1900. évf. 596. l. Kiemelés tőlünk.

„... A főváros népe öt sanyarú év után e temetésen lélegzett fel szabadabban... s *kíakarta mutatni érzelmeit*, hogy „megfogya bár, de törve nem, él nemzet a hazán...”

A kort legnagyobbról részletességgel ismertető *Berzeviczy-féle munka*⁴ közli a temetésről, hogy annak „... készületlenül nagyszerű nemzeti tüntetéssé alakulása s az a tény, hogy e tüntetésért senkit felelősségre nem vontak, — mert nem is vonhattak — bátorította fel a magyar közönséget arra, hogy érzelmeinek legalább a letűnt nagyok ünneplésében nyíltabb és messze-
több kifejezést adjon...”

A kortárs *Eötvös József* írja Gyulai Pálnak néhány nappal a temetés után:⁵ „... Szerdán temették Vörösmartyt... Semmi sem mutatkozik, ami e veszteséget pótolhatná. Nem hibázik az új sarjadék, csakogy e sarjadék olyan, melynél első tekintetben meglátszik, hogy belőle egy derék fa nem nőhet... a részvét, melyet a nemzet Vörösmartyt iránt mutatott és mutat árvái iránt, lelkemben több reményt támasztott ismét, mint egy idő óta éreztem...”

Az elnyomatáskori, persze erősen korlátok közé szorított újságírás inkább csak céloz több jól megfigyelt kerülményre.⁶ „... Vörösmarty halála érvényesítő ismét a nemzet ép lelki erejét, mely... különösen a veszteségek érzetében nyilatkozik, mint olyan lélekemelöleg...” (*Magyar Sajtó*). „... A társaság minden osztálya... a szegény kézművesig megjelent e temetésen, amelynek nagyszerűségénél fogva méltóságátjelesebbet, a közbánatnál fogva ünneplése-
sebb és meghatóbbat a főváros még nem látott... A Rókus előtt még egy áldást... A gyász-
kíséret nem tért vissza, hogy Vörösmartyt csak azok kísérik a temetőbe, kik szívéhez leg-
közelebb állottak... A nép, mely eddig eljött, elkisére a koporsót a távol sírkertig is...”
(*Pesti Napló*).

A korabeli hírlapoknál többet mondanak az egykorú hivatalos ügyiratok és spiclijele-
tések, mely utóbbiak közül kettő teljes szövegében tétetett közzé az *Irodalomtörténeti Köz-
leményekben* (1955; 4. sz.); A cikk közli, mi történt a temetésen a hírlapi közléseken túl és
azt is megtudjuk a dolgozatból, miként bontakozott ki a tervezett országos gyűjtés első
üteme. Utóbbiakat ezért most csak vázoljuk és kiegészítjük, — részletesen inkább majd csak
azt tárjuk fel, ami azután történt, amire a szóban forgó cikk nem tért ki.

A gyűjtés tervezetéről nyilván közvetlenül a költő halála után már tárgyaltak bará-
tai; *Toldy Ferenc* ugyanis már másnap így ír erről bécsi szerkesztő barátjának: Török János-
nak:⁷ „... Kérem, ne előzze meg itteni barátait segédkezésre felszólításokkal... ne ezt az
irgalomra hivatkozást, mely ha (máskor) segített is, de perulva segített. Nem kell tehát ala-
mizsnát kérni, az Vörösmartyhoz nem illő és nem a nemzethez... A miként még nincs meg-
állapítva, de Önt tudósítani fogjuk...”

Itt *Toldy* nyilván arra a gyűjtési tervezetre célzott 20-án, amit másnap, 21-én, tehát a
temetés napján — *Dessewffy* Emil és *Eötvös József* a pesti rendőrfőnökségen nyújtottak be és
amiről 23-án Török János lapja, a bécsi *Magyar Sajtó* már is megemlékezett. Ezt a tervezetet
mint a most máshol megjelent tanulmányban is olvassuk, a budai Helytartói hivatalhoz
és onnan tovább az akkori legfőbb magyarországi kormányzservezhez, a Cs. Kir. Katonai és
Polgári Kormányzósághoz (K. K. Militair und Civil Gouvernement, a továbbiakban: *Kormány-
zóság*) terjesztették fel. A tervezett gyűjtésre kitért volna gyászbeszédében, a már többször
említett kémjelentés adatai szerint *Eötvös József* és *Toldy Ferenc* is, de hát, mint olvassuk,
csupán előre leírt, cenzurázott szöveg felolvasása engedélyeztetett.

Az országosnak tervezett Vörösmarty gyűjtés ügyirata — mint mondtuk —, a Kor-
mányzóságra került, tehát ahol mindenekelőtt előbásták azt a régebbi Vörösmarty-aktát,
amelyben még 1850-ben megszűntették a katonai bírósági eljárást.⁸ Az aktában talált adatok
— és nyilván a temetés-demonstráció ténye miatt — adták ki azután a december 2-án kelt
döntést, mely lényegesen korlátozta a nyilván már a rendőrfőnökkel megbeszélte gyűjtés-

⁴ Berzeviczy Albert i. m. II. k. 413—414. I. Az a feltevés, mintha a Vörösmarty-
temetés és gyűjtéssel kapcsolatban senkit nem vontak volna felelősségre, téves!

⁵ *Magyar Figyelő*, 1913. III. negyed. 465. I. Kiemelés tőlünk.

⁶ Angyal i. m. szerint *Falk Miksáé* általában a □ jelzés, mely ez alkalommal a *Magyar Sajtó* cikke alatt áll, de máshol azt írja, sőt bizonyítja, hogy *Székely József* írta a *M. Sajtóban* a Vörösmarty-megemlékezést. A Czapáry-féle Vörösmarty- emlékkönyv a *Pesti Napló* Vörösmarty-cikkének szerzőjét nem nevezi meg, a *Magyar Sajtó* cikkét *Tóth Lőrinc*nek tulajdonítja. (Lehet persze, hogy a 20-i szám cikkét *Tóth*, a XI. 21-i cikket *Székely* írta.) A *Vasárnapi Újságban Jókai*, a *Budapesti Visszhangban Vas* Gereben írták a Vörösmarty-cikket.

⁷ *Magyar Sajtó* 1855. nov. 22-i szám; *Toldy* különben *Philomous* álnéven állandó munkatársa volt a lapnak. A levél kelte: november 20. Kiemelés tőlünk.

⁸ O. L. M. C. G. (Pol. Sec.) 1856/3770. A hadseregparancsnokság rendőri osztályának az akkori katonai bírósághoz küldött információja.

tervezet elgondolásait. A döntés szövege előbb — mellébeszélve — arra hivatkozott, hogy országos gyűjtés csupán valamilyen elemi csapás esetén indokolt, — hogy Vörösmartyék anyagi helyzetéről nem nyújtottak be hivatalos bizonyítványt, — hogy végül, Vörösmartyék támogatására ott az Akadémia, mely legutóbb jelentős pénztári felesleggel zárta számadásait. Am igazában mégis politikai oka volt annak, hogy ebben a döntésben előre tilalmaztak minden, a gyűjtésre vonatkozó sajtófelhívást, megtiltottak minden, erre a célra tervezett ünnepséget, színelőadást, táncmulatságot. A tilalmazásnak igazi oka kiderül a gyűjtést leltítő döntés szövegéből is, amit az ország valamennyi rendőrfőhatóságához szétküldtek: „... A kérelem indokolásul Vörösmartynak a magyar irodalom és nyelv művelése terén kifejtett érdemeit említi. A kormányzóság azonban nem tekinthet túl a tényen, mellyel Vörösmarty megszavazta a rebellis országgyűlésen Pálóczy [— helyesebben Madarász és Pálóczy] — azon indítványát, hogy a katonai főiskolákban a vallástant ne kelljen tanulni és hogy Vörösmarty az illegális debreceni parlament ülésein is résztvett. Ezért a kérelmezett módja az ilyen gyűjtésnek előreláthatólag demonstrációhoz vezetne, mivel az adományokból nemcsak a Vörösmarty iránti érzelem tűnne ki, hanem inkább a vallási indifferentizmus melletti állásfoglalás és Vörösmarty, a debreceni parlamenti képviselője támogattna ilyen módon...”⁹

Vörösmartynak ezt az 1848-as, az ügyiratban említett állásfoglalását egyetlen Vörösmarty-életíró sem említette meg. — Idézzük ezért most a függetlenségi kormány hivatalos lapjának a *Közlönynek* (184. szám) szavait — erre hivatkozik ugyanis a Vörösmarty-akta referense is. A *Közlöny* szerint 1848. december 8-án a Hadi Főtanodáról előterjesztett törvényjavaslatot tárgyalták; a kormányjavaslat szerint a 14 éves korukban katonaiskolába került növendékek rendszeres és kötelező vallásoktatásban részesültek volna. Am az ugyanakkor előterjesztett Madarász—Pálóczy-féle ellenzéki módosító szöveg szerint a növendékek „...val-
lástanban rendszeresen sem nem taníttatnak, sem nem gyakoroltatnak...” Madarász József felszólalásában még külön is hangoztatta az ellenzéki kívánságot: „... A tanodában egyházi szolgálat ne szolgáltassék és a vallási szertartások ne taníttassanak!...” Ellenzéki képviselő-társa, Pálóczy László ezt a kívánságot alátámasztva azt kívánta beszédében: „... Semmiféle pap ne legyen a tanodában!...” Végül is szavazás alá bocsátották az ellenzéki módosító javaslatot, amelynek szövege szerint az említettekén túl a Főtanodában még „... az erkölcsstan valláskülönbőség nélkül egy arra alkalmas polgári tanár által fog taníttatni...” A névszerinti szavazáson a Madarász—Pálóczy-féle ellenzéki javaslatot fogadták el — erre szavazott Vörösmarty is, — 82 szóval, a kormányjavaslat mellett 60 képviselő adta le a voksot. Hozzá kell tennünk: az elnök későbbben kimondotta, hogy mivel az érvényességhez a képviselőház általános többségének jelenléte szükséges — a Hadi Főtanoda növendékeinek vallásoktatása ügyében határozatot nem hirdethet ki.

Az országos gyűjtés ügyének előadója erre a hadbíróági vádpontra hivatkozott itt és a döntés részben ezért csupán ennyit engedélyezett: magánosok adományozhatnak Vörösmartyéknak, segíthet az Akadémia is, ezeket az adományokat a családhoz továbbíthatja ugyancsak az Akadémia, illetve eljuttathatja azt a gyámhatóságához — de mint előbb már részleteztük, semmi többet! A döntést december 2-i keltezéssel küldték meg az Akadémiának Eötvös József címére és — mint mondtuk — a rendőrfőhatóságoknak. Vörösmarty barátai azonban — talán azonosak ezek a jóbarátok a beadványban felsorolt emlékbizottság tagjaival — nem nyugodtak bele az elutasításba. Erről a spionjelentés így tudósít: ¹⁰ „... Deák Ferenc környezetének közlései szerint a rendőrfőhatóság részéről elfittatott annak a hazafias felhívásnak kinyomtatása és terjesztése, amely a Vörösmarty-árvák javára szolgáló, a nemzethez méltó alap létesítésének részvételére hívott volna fel. Deák (és társainak) meggyőződése szerint a helybeli hatóságok ezen tilalmát még a legrosszabb esetben sem hagyná jóvá a központi (bécsi) hatóság, erre vonatkozóan értesüléseik is vannak. Ezért az ország elismert tényezőiből és személyiségeiből álló küldöttség, — közöttük Zichy Edmund gróf (és nyilván vele Dessewffy és Eötvös) indul Bécsbe, hogy ott panaszt tuzzen Ófelségénél és ilyen módon az ügyön segítsen. Ez alkalommal — tekintettel arra a bizonyosságukra, hogy a vasat addig kell útni, amíg meleg —, közösen egy 25 sorra terjedő felhívásszerű szövegben állapodtak meg, melyet Deák részéről előzetesen elbíráltattak és jóváhagytak. Végül ugyanezen Deák egy szöveget sok-ezer példányban leíratott, a Deák részéről ismeretes precízióval, amit postán juttatnak el a címzettekhez...”

Itt mindjárt kiegészítésül máris meg kell említenünk, hogy a spionjelentésben említett bécsi úttal és Deák-féle körlevéllel párhuzamosan küzdve-haladva a leginkább tevékenyek, mondhadjuk a legbátrabbak maguk az írók — újságírók. A pesti sajtó igyekezett a tilalmat

⁹ O. L. M. C. G. (Civ. Sec.) 1855/5369.

¹⁰ O. L. M. C. G. (Civ. Sec.) 1855/24.399/5659. sz. és a 22 777/5369. sz. ügydarabhoz mellékelve a besúgó 125/855. sz. referátuma.

megkerülve más úton-módon segíteni, a Bécsben megjelenő, de inkább Pestről szerkesztett magyar nyelvű újság, az említett *Magyar Sajtó* pedig egyszerűen nem vett tudomást az amúgyis csak Pest-Budán kihirdetett közlési tilalomról és továbbra is nap mint nap közölt híreket adományozókról, Vörösmarty ünnepségekről, sőt a gyűjtés érdekében újabb ötleteket vetett fel.

Dessewffy Emil ténykedése a gyűjtés érdekében kétségkívül elismerésre méltó volt, — bármennyire is joggal kifogásolható másfelől ókonzervatív politikai állásfoglalása. A fentebb említett spicli-referátum szerint ugyanis tekintélyes személyiségekből álló küldöttség indult volna Bécsbe, közöttük a befolyásos Zichy gróf, — akik azonban nyilván visszaléptek. Dessewffy, adataink szerint egyedül, egymaga járult december 19-én a rettegett rendőrminiszter, *Kempen* tábornagy elé. Felhívására Dessewffy azon nyomban Pro Memoria-ban foglalta össze indokait és ehhez mellékelte mindjárt annak a tervezett felhívásnak szövegét, amit külön lapra nyomtatva az újságokhoz mellékeltek volna. Dessewffy emlékeztetőjében lényegében azt hangsúlyozta, hogy Vörösmarty nem hagyott családjára semminemű vagyont, hogy — vitatva a kormányzóság döntésének indokait —, az Akadémia nem segíthet, mert az eddig Vörösmarty által élvezett illetményt ezután a szabályzat szerint a soron következő akadémius kapja. Az Akadémia vagyona különben is ingatlanban fekszik, készpénzkészletéből pedig erre a célra semmi nem hasítható ki, annál is inkább, mert annak megvan a maga költségvetési célja — így pl. az államkölcson jegyzése stb. Nincsen tehát más mód a költő családjának megsegítésére, — írja Dessewffy — mint egyedül az országos gyűjtés; ennek azonban csak akkor lesz sikere, ha a pesti magyar és német nyelvű lapokhoz mellékelte rövid felhívásban hivatattik fel a közönség s csak akkor adakoznak megnyugodva, ha látják, hogy az adományok rendszeresen tizennégy-tizennégy naponként nyugtáztatnak a *Pesti Napló* hasábjain. Ezeket írta Dessewffy az emlékeztetőben és a mellékelte általa javasolt felhívásnak a szövege így hangzik: „A magyar irodalom barátaihoz! Alulírottak jóváhagyásban részesültek, a magas Cs. kir. Kat. és Polg. Kormányzóságtól ahhoz, hogy összekötő szerepet töltsenek be a Vörösmarty árvák javára adakozók és a gyámhatóság között. Ennek folytán fordulnak most alulírottak a magyar irodalom minden barátjához, mindazokhoz, akik Vörösmartynek ezen a téren kifejtett érdemeit azáltal ismerik el, hogy résztvesznek az özvegy és a három árva jövőjének biztosításában. Utóbbiak neveltetését elősegítő adományaik eljuttathatók készpénzben, állampapirokban, vagy kötvényekben is, alulírott címére (Pozsony, Ventur utca 196), vagy Pesten a Magyar Akadémia pénztárosához, (Pest, Uri utca, Trattner—Károlyi ház), ahol Tóth Lőrinc pénztáros úrnál fognak átvétetni. A beérkezett adományok azonnal el fognak juttatni az árvák gyámhatóságához, hogy ott az adományozók szándékának megfelelően használtassanak fel. A beérkezett adományokról pontos elszámolás fog vezetetni, amely az adakozók neveivel együtt 14—14 naponként a Pesti Naplóban kerül nyilvánosságra és a végeredmény is ezen az úton fog közöltetni. Az Akadémia végrehajtó tanácsának tagjai: Károlyi István gróf, Deák Ferenc, Kemény Zsigmond báró tb. tag, Toldy Ferenc, az Akadémia titkára, — alulírottak közreműködésüket, valamint ezen ügyben felügyeletüket készségesen megígérték. — gróf Dessewffy Emil, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke.”

Kempen az emlékeztetőt, — lehet hogy, mint látni fogjuk, csupán a neki átadott két szöveg egyikét — visszavárólag december 28-án küldötte meg, egy leirathoz mellékelve, a kormányzóságnak. A leiratban Kempen közli: járt nála Dessewffy. Azt írja továbbá: — anélkül hogy ő, Kempen, a tervezett felhívás szövegével érdemben foglalkozna, így látja — ha már az engedély maga megadatott arra, hogy az Akadémia közvetítsen az adakozók és a gyámhatóság között, akkor talán nem lenne kifogásolható ennek közzététele és az adományoknak csupán rövid, hírlapi nyugtázása, mely az eljárás legyszerűsítésének is tekinthető. Elvárja végül a leiratban — olvassuk —, hogy a kormányzóság végső döntését vele közölni fogja.

A gyűjtés ügyében tehát a kormányzóságnak ily módon — egyelőre — szabad kezét adott Kempen rendőrminiszter, akinek leiratára hetek múlva, 1856. február 8-án rájegyezték ezeket: „A hivatkozott ügyet Bécsben Ófelsége (Albrecht fhg.) és Leininger altbngy Kempen tbngy-al személyesen megbeszélték. Ezért, amíg újabb írásbeli rendelkezés felülről (von Oben) nem érkezik, az ügydarab — irattárba teendő! Hauer s. k.”

Ezáltal tehát „jogerősen”, véglegesen — és nyilván egyetértésben — elgáncsolták az ügyet; — párhuzamosan a közölt szöveggel Kempen január 13-án, (nyilván akkor járt nála Albrecht) — ezt jegyzi naplójába: „... Ófésége Albrecht főherceg felkeresett és minden ügyben pontról pontra teljesen megegyeztünk.”¹¹

Az ügydarab irattárba való helyezését — nyilvánvalóan felsőbb utasításra — különben Hauer István báró, a polgári osztály főnöke kiadványozta, az a polgári főtisztviselő, aki — mint

¹¹ Mayr: Tagebuch des Polizeiministers Kempen. (Wien, 1931). 386. l. A bejegyzés kelte: 1856. január 13.

még látni fogjuk —, nem volt mindig olyan kérlelhetetlen a magyar kultúra ügyében, mint Albrecht és Leiningen. Ide kell még jegyeznünk azt is, hogy az említett Dessewffy-féle emlékeztető általunk fellelt és kétségtelenül eredeti, egyik szövegének mondataival szemben a bécsi levéltárban megtalálható — *Angyal* Dávid közlése szerint — Dessewffynek ugyancsak a gyűjtést indokoló olyan *másik* szövege is, melyben Dessewffy már a kormányzósághoz küldöttnél bátrabb hangon száll vitába a döntéssel. Hivatkozik arra itt, hogy Vörösmarty politikai szereplésére már alig emlékeznek, — hogy nagyon rossz hatást tenne, ha a Tudományos Akadémia elnökének sem engednék meg, hogy a gyűjtésre vonatkozó fagyos, száraz hirdetést közzétegye. Másrészt rámutat utóbbi emlékeztetőben Dessewffy arra, hogy amíg Bécsben általános szokás az, hogy alig ismert elhunyt írók és hírlapírók, [mint von Rombach Michael] segélyezésére a hírlapok hívják fel a közönséget és nyugtazzák az adományokat, — akkor ez Pesten sem lenne akadályozható.¹²

Igy tehát végleg elgáncsolták a szép tervet, a sajtópropagandát, amelytől a költő barátai a gyűjtés igazi sikerét várták. *Irattárba, ad acta* került Dessewffyék beadványa . . . Már kevesebb bonyodalommal járt *Deák* Ferenc akciója, — bár ármánykodott ez ellen is a spionjelentés, melyben a besúgó „sokezer példányban lemásoltatott” körlevélről jelent. Am az erre a jelentésre rájegyzett, december 22-én kelt intern döntés ez alkalommal már méltányos, — *Deák* a gyámja Vörösmarty gyermekeinek — így szól az elhatározás — ebben a minőségében írt most *háromszáz* magánlevelet az árvák támogatása érdekében, ami *Deák*, a gyám részéről kifogásolható nem lenne, annál kevésbé, mert ez a nagy nyilvánosságot sem érintené és a közcsendet sem háborítaná. Ezen sorok kiadványozója megint az előbb már említett — és akkor kétségkívül csupán előljáróinak elhatározását rögzítő — *Hauer* István báró, a kormányzóság polgári osztályának főnöke volt és ezt a döntését rosszindulatúnak annál kevésbé nevezhetjük, mert valójában *Deák* —, életírója szerint is — összesen nyolcszáz levelet küldött szét, s a besúgó sokezer levélről szólt. *Hauer* a közvélemény szerint a Bach-rendszer legkonokabb híveinek egyike volt ; viszont fennmaradtak még róla is olyan „bizalmas” jelentések, amelyek szerint magántársaságban Bach egész rendszerét cári gazdálkodásnak nevezte, — hivatalosan meg azt jelentette, hogy a magyar hivatalnokok a legjobbak a Monarchiában. Másik bizalmas jelentés azt említi bűnéül, hogy nem szerette a csendőrszisztémát ; fennmaradt egy lelkeshangú felirata a balatonfüredi színház felépítése ügyében. Sajtóügyekben sem volt rosszindulatú.¹³

Ilyenformán magánúton tehát végre megindult a Vörösmarty-gyűjtés. *Deák* könyomatú levele persze igyekszik minden címzettet külön-külön gyűjtési központtá varázsolni, ami annál dicséretesebb, mivel levelei szétküldése alkalmával — december elején — még legfeljebb csak sejtethette, hogy eredménytelen lesz Dessewffy bécsi fellebbezőútja. *Deák* levélének szövege : „Elhunyt Vörösmartynek vagyontalan családjának ügyében csak magánúton lehet segélyezésre felszólítanunk az irodalom barátait. Lángeszű költőnknek özvegyét és árváit elhagynunk nem lehet. Szent kötelességünk a dicsőültnek halhatatlan érdemeit tetteleg is méltányolni s legalább maradékban némileg meghálálni. Szíves bizalommal kérem tehát, mint boldogult barátom árváinak gyámja, legyen szíves mindazokat, kik baráti s ismerősei körében az elhunytak érdemeit tisztelve részvétellel vannak. . . nevemben s maga nevében magánúton nemeselelkű adakozásra felszólítani. Kérje meg őket, hogy segítsék leróni. . . a köztartozást. . . mellyel az érdemnek tartozunk. Nemcsak készpénzt, hanem kamatozó állampapírokat, úrbéri kárpótlási kötelezvényeket is halás köszönettel fogadunk. Aláírási íveket szét nem küldhetek, de aki . . . pénzt, vagy kötelezvényt . . . által vesz. . . küldje hozzám Pestre . . . s én az általvettekről részletes megnyugtatót adandok. — Bízva szíves készségében . . . *Deák* Ferenc s. k.”¹⁴

Aláírási íveket szét nem küldhetek — írta itt *Deák* és ez alkalommal nyilván intern propagandára gondolt. Nemcsak a gyűjtést propagáló sajtónyilvánosság tervét gáncsolták el

¹² *Angyal* i. m. szerint (309—311. l.) Dessewffy 21-én járt Kempennél ; a levéltárban levő, Kempen leiratához mellékelt Pro Memoria keltezése viszont : dec. 19 ! A Kempenleirat eredeti száma : Bécsi Állami Levéltár : Oberste Polizei Behörde. (O. P. B.) 9918/1855 sz. — Orsz. Levéltári száma : M. C. G. X. D. fasc. 4/1856. sz.

¹³ *Hauer* jellemzését l. *Angyal* i. m. 176—178. l. Nagy jóindulat jelét látja *Angyal* : 189. és 191. l. (amikor irattárba tétetett több ármánykodó spionjelentést). *Hauer*ről Kempen is ír, i. m. 275, 316, 437. l.

¹⁴ O. L. Vörös A. gyűjt. 1762/13 sz. levél kelte 1855. dec. 12. — Az M. T. Akadémia kéziratárában található (Régi és új írók, 4. r. 319. l.) levél keltezése dec. 29. — A Kormányzóság végleges elutasítását viszont 1856. február 8-án kiadványozták. — *Ferenczi* i. m. II. 235. l. említi a megírt 800 levelet. Mindebből a levéltömbből tudomásunk szerint közgyűjteményekben három darab található !

véglegesen, hanem még gyűjtőveket sem engedélyeztek, — ami annál feltűnőbb, mert ugyan-
ebben az időben nemcsak Bécsben voltak folyamatban olyan hasonló gyűjtés-mozgalmak,
mint amelyekről Desseffy is megemlékezett a Pro Memoriában, hanem, miként a korabeli
lapokat forgatva feltűnik: még idehaza sem emeltek kifogást a Garay, Obernyik, Vajda Péter
siremléke céljára indított gyűjtés ellen Pesten még Melanchton németországi szobra céljaira is
indul gyűjtés! ¹⁵

Az említett, a tervezettnél jóva szerényebb keretek közt megindult Deák-féle gyűjtést
igyekeznek most segíteni — alátámasztani a mozgalom talán leglelkesebb, és mint látni fogjuk,
legtöbbet kockáztató harcosai: az újságírók. Népszerűsítik a gyűjtést, felszinen tartják a
gondolatot a Vörösmarty-ünnepségek említgetésével. Az újságírók érezték át igazán azt, amit
a hatalom képviselői is láttak: a Vörösmarty-név egyet jelent a függetlenséggel, a haladó,
radikális gondolat! Ezért a lapok az akadályokat nemcsak megkerülve, hanem egyszerre
szembeszállva a tilalommal írtak most Vörösmartyról; akadt, amelyik szinte nap mint
nap célozgatott a gyűjtésre, persze legtöbbször a sorok között. A requiemről beszám-
olva tudósítanak arról, hogy Czuczor Gergely, Vörösmarty iskolatársa, jeles pályatársa
mondotta a mellékoltárnál a requiem alatt a misét . . . „Erdély nem siratott még meg
úgy költőt, mint Telki Ferenc grófit és Vörösmartyt,” írja Erdélyből keltezett tudósításában
a *Pesti Napló* és ugyanezen száma (1856. január 9.) más helyén bizonyosra veszi a cikkíró,
hogy „. . . az érzület, mely a költő sírjánál támadott, mely a társadalom minden osztályát
megragadta, áldozó jóakarattal fordul . . . most családja iránt! . . .”

A valamivel enyhébb politikai éghajlat alatt a Bécsben kiadott, de inkább pesti munka-
társak cikkeit közlő ¹⁶ *Magyar Sajtó* hangja persze bátrabb. A *Pesti Napló* néha abban követi
ezt a lapot, hogy a Vörösmarty-gyűjtésről írt tudósításait átveszi, — ha ott szabad, hát itt is
lehet — alapon. Gyűlnek is a feljelentések mindkét lap ellen. És még a félhivatalos *Budapesti
Hírlap* különben opportunus szerkesztőjében is megmozdul most a magyar szívb. A *Magyar
Sajtó* Vörösmartyról és a gyűjtésről csaknem mindennap írt. A november 27-i szám, midőn be-
számol arról, hogy egy hazánkfia a maga erejéből ajánkozott sírkő készítésére, úgy látja:
„. . . bár a múltból semmi tény nem tanúskodik arról, hogy nemzetünk vagyonosabbjai,
kiknek a haza legtöbbet adott, legtöbb kegyeletet mutatták volna azok iránt, akik a hazának
adtak legtöbbet, vakmerősködünk hinni, »másként leszen ezután« . . .” Két napra rá ezt írta
a *Magyar Sajtó*, az irodalomról szólva: „. . . A nyelvet és a nemzetiséget egyszerű elemeiben
éppen oly megnyugtató biztossággal látjuk a nép kezébe letéve, mint a hazai földet . . . Mind-
kettőhöz példátlan kegyelettel s elválthatatlanul ragaszkodik a magyar nép. . .”

Néhány nap múlva, a 135. számban közli a lap: nem vették át a hirdetését „bizonyos
vidéki írónak”, aki „alkalmat vett magának, hogy Vörösmarty halálával eladatlan könyveit
oly módon helyezheti el, hogy a jövedelem egyrészt felajánlotta a Vörösmarty árvák javára”.
A soron következő szám arról számol be, hogy a lipcsei *Illustrierte Zeitung* Vörösmartytynak
„. . . hű arcképét, életírását, irodalmi működésének helyes ismertetését adja és a világiroda-
lomból Tegnier, Miczkiewicz és Hugo Victort említi, mint hozzá hasonlókat. . .” —
„. . . *Vörösmarty irodalmi társaság* felállítását tervezik” — írja Dunamelléki, a kecskeméti
Vörösmarty-ünnepség tudósítója a lap 144. számában, s-hozzáteszi „. . . ennek főkéje szaporí-
tására lesz az ünnepély. . .”

Jelentősége miatt a végére hagytuk most — a Vörösmarty ünnepségekről majd azután
szólunk — azt a talán legjelentősebb kezdeményezést, mely az addig divott kaszinói könyv-
tárak eszméje után most (nov. 25-i 122. szám) a népkönyvtárak, illetve községi könyvtárak
gondolatát veti fel a Vörösmarty gyűjtéshez kapcsolódva, — amiről külön spionjelentés is
referál. Így ír a *Magyar Sajtó*: „Állítsunk már valahára »községi könyvtárakat«, . . . mily hatást
tenne az irodalomra s mily hatást gyakorolna a nemzetre, ha csak kétezer a vagyonosabb magyar
községek közül . . . nyilvános könyvtárt állítana! Azt tartjuk, alig van községi kiadás, melyhez
minden polgár illetékesebben járulhatna; s nincs község, mely annak terhét meg nem bírná
— s legyen szabad feltennünk, hogy nem létezhetik honszerte oly hely, hol ne találkoznék
férfit . . . a községi könyvtárak eszméjét sikerre emelni. S szebb és méltóbb módot alig képze-
lünk azon férfitnak, ki „Szózatával” százezrek szívébe oltá a rendületlen hazafiúi hűséget —
szellemi örök emléket országosan állítani, mintha minden magyar község e nyilvános könyv-
tárak megalapítását Vörösmarty munkáival elkezdí . . .”

¹⁵ A Melanchton javára indult gyűjtésről l. *Pesti Napló* 1857. aug. 4-i sz. Obernyik
sírja javára indult gyűjtésről beszámol a *Magyar Sajtó* 1855. nov. 24-i sz.

¹⁶ A *Magyar Sajtó* munkatársai ebben az időben Angyal i. m. szerint (152—157. l.)
Falk Miksa, Szekely József, Vajda János, Toldy Ferenc, Greguss Gyula, Egressy Gábor, Szini
Károly, Remellay Gusztáv stb.

Meg kell mindjárt állapítanunk: a felhívás, ha nem is azonnal, mégis eredménnyel járt, egy-két évre egymásután alakulnak a községi könyvtárak, minden spionkodás ellenére! Ezeknek az itt említett községi könyvtáraknak a jelentőségére tapint rá az általunk már említett spionjelentés,¹⁷ amikor a *Magyar Sajtó* szép javaslatára így reagál: „... Ezeknek a könyveknek a szelleme országosan felélesztené megint a patrióta klubok és a védegyletek szellemét. Ez a (kétezer könyvtár) lenne kétezer katonája a felforgató szellem nemzeti miliciájának... akadályozná a központi nagy Habsburg birodalom most folyamatban levő újjászervezését...”

Nem kevésbé jelentősek persze a Vörösmarty-ünnepségekről írott hírlapi beszámolóok sem, — ezek tartják ébren az érdeklődést, a híradások a példa követésére ösztönöznek! Ezek alapján néha puhatolózás indul az ünnepséget rendezők ellen; az idevonatkozó rendőrségi iratokból kiderül, hogy itt, a *Magyar Sajtó*-ban összekapcsolódott most a magyar nyelv első művészenek, Vörösmartynak és a magyar nyelv iskolai használatáért indult küzdelemnek ügye: Bécsből ugyanis azt tervezték, hogy fokozatosan teljesen átérnek a német tanítási nyelvre a magyarországi iskolákban, ami ellen tiltakoztak is, elsősorban Sopronból és Pápáról. A soproni állásfoglalásról a *Magyar Sajtó* vezércikkét írt és Sopron lett ugyancsak az a város, melynek egyik tanítványa gerincesen viselkedett a Vörösmarty emlékültség ügyében is. Az 1856. január 15-re kitűzött Vörösmarty ünnepségen ugyanis a rendőrhatalom aktához csatolt, izlésszerűen nyomtatott, de egyetlen példány kivételével elkobzott — „Tiszteletteljes meghívás” szerint elszavalták volna ott a Szózatot is, amit a rendőrhatalom nem engedélyezett. Erről a „bizalmas jelentés” névtelen soproni beküldője így jelent: „... Sopronból hírt kaptam arról, hogy az ottani iskolában egyáltalában nem dicséretes szellem terjeng... A Vörösmarty ünnepségen szavalatok, dalok lettek volna és mindaz, ami ilyesmivel összefügg. A szavallásra kitűzött darabok között mindenekelőtt meg kell jelölni az ismeretes Vörösmarty-féle Szózatot... ez egy egészen ultramagyar költemény, amely egy különösen izgatott szellemet lehel. Amikor az ünnepség programját a rendőrigazgatóság elé kellett terjeszteni, nevezett igazgatóság engedélyezte ugyan magát az iskolai ünnepséget, mégis kikötötte, hogy *Vörösmarty Szózatjának* el kell maradnia, hogy ezáltal az ünnepségnek semminemű politikai demonstrációszerű jellege ne lehessen. Ezen határozat következtében említett iskola mellőzte az egész ünnepséget, pusztán azért, hogy a kívánt feltételeit ne kelljen teljesítenie, amelyet — mint az ellenállás szellemének figyelemreméltó jelét tartozom most jelteni...”

A rendőrségi iratokban és a hírlapi megemlékezésekben olvassuk a Debrecenben, Dombóvárott, Fehérvárott, Kecskeméten, Kolozsvárott, Losoncon és Szabadkán rendezett és Sopronban tervezett ünnepségekről. — Persze nem a Vörösmarty-árvák javára — azt eltiltották, — hanem más célra, így pl. Szabadkán a Nemzeti Színház Nyugdíjintézetének támogatására. Az ünnepségek részletes ismertetése külön tanulmányt igényelne. Valószínű, hogy az említetteknel jóval többet terveztek, rendeztek 1855—56 telén.¹⁸

Nincsen semmilyen adat — kutatásunk szerint — a nagyon hézagosan fennmaradt, másrészt csak részben hozzáférhető levéltári anyagban¹⁹ arról, mintha akár Dessewffy Emilinek, akár Deáknak csak a legkisebb kellemetlensége is lett volna a Vörösmarty-hátramaradottak javára indult gyűjtés miatt. Am az újságírók ellen már a temetés másnapján hajszja indult és bizonyosra vehetjük azt is, hogy szóban is többször figyelmeztették őket a gyűjtésről írott cikkek tilalmas voltára. Ennek a hajszának első üteméről, a Vörösmarty haláláról, és temetéséről beszámoló újságírók elleni vádaskodásokról tájékoztat a már többször említett, máshol közölt spionjelentés, aminek első folyamánya a kormányzóság ijedt feltejesztése és a rendőrmiszter erre válaszul leirata. A kormányzóság jelentése szerint a pesti sajtó — kilenc magyar és német nyelvű lapot soroltak fel, a félhivatalosokat kivéve — ezáltal megengedhetlen

¹⁷ Lásd 1. és 2. sz. jegyzetet. Az idézetet lásd a *Könyvtáros* 1955. 11. számában.

¹⁸ A soproni Vörösmarty ünnepségre vonatkozóan lásd O. L. M.C.G. (Pol. Sec.) 1856/545. sz. ügyiratokat. — A debreceni ünnepségről: 7945 és 8165/855 sz. — a somogyiról 1856/5153. és 1856/1435. A kecskeméti ünnepség ügyében: 1855/8165 M.C.G.; a losonci és dombóvári ünnepéről: 1856/3079; a kaposvári: 1856/4119. (Pol. Sec.)

¹⁹ Az Orsz. Levéltár Alapleltára c. rendkívül jól útbaigazító munka szerint (az abszolútizmusra vonatkozó kötetet összeállította: Sashegyi Oszkár) pl. a cs. kir. Kormányzóság — az általunk említett Militair und Civil Gouvernement — *rendőri osztályának iratait jelentős mértékben kiselejlesztették!* A Honvéd Levéltárban, mint már említettük, a Vörösmarty ellen lefolytatott eljárás irataiból egyetlen egy lapos töredék maradt (száma: Kriegesger. №. 1850/1013). — Másrészt viszont nem volt módunk arra, hogy az Angyal-féle i. munkában hivatkozott, a Vörösmarty-gyűjtésre vonatkozó, Bécsben tartott levéltári anyagban kutatásunkat kibővíthessük.

módon olyan általános, országos gyászünnepegről olyan hangnemben számolt be, amely híradások csupán az államfő (Landesfürst) halála alkalmával lettek volna megengedhetők . . . Az erre adott Kempen-féle válasz, bár megállapítja, hogy a jelentettekhez hasonló hírlapi ténykedés ellenzéki állásfoglalás és rebellis hangulat kifejezésének eszköze lehet ugyan, — de ilyesmit (tehát gyászkeretet stb.) eltöltő újabb rendszabályokat mégsem tart szükségesnek — mivel a helyi rendőrhatalóságoknak bőven van törvényadta lehetőségük ahhoz, hogy az ilyet elnyomhassák és büntethessék. Sorban még jónéhány Kempen-féle leirat következett ezután, részben válaszul a Vörösmarty-cikkek miatt ármánykodó spionjelentésekre és rendőrségi feljelentésekre.²⁰

Mindez a költő emléke, gondolatvilága, politikai magatartása mellett és árvái érdekében történt újságírói tevékenység, mint láttuk, — küzdelem volt és ennek a kiállásnak persze üldözöttjei, vesztesei is lettek. Anélkül, hogy a sok feljelentést és vádaskodást itt most felsorolnánk, csak a végső következményeket ismertetjük. *Angyal* Dávid az elnyomatás kori sajtóviszonyok kitűnő ismerője úgy látja, hogy az egyik oka annak, hogy *Török* János és *Szilágyi* Ferenc szerkesztőket kiszorították a sajtó világából, éppen az volt, hogy mindketten — elsősorban persze *Török* — megemlékeztek, — cikkeztek a tilalmazott Vörösmarty ünnepegekről. Ki volt ez a két szerkesztő?

A *Magyar Sajtó* szerkesztője: *Török* János, aki korábban a *Pesti Naplót* jegyezte felelős-ként, 1848/49-ben Vörösmarty egykori neveltjénél, Perczelnél volt törzstiszt, — börtönt szenved ezéért utána. A pesti rendőrség jelentésében radikális érzelműnek jellemzett újságíró ugyan beadványában kormányparti lapot ígér — ám tudósítóját (Urházyt) Törökországba küldi, hogy ott Kossuth emizáriusával tárgyaljon . . . Más rendőri jelentés 1855-ben azt írja *Török*-ről: „. . . kormányellenes érzelmei és perfidiája ismeretesek . . .”; *Török* a beszigók szerint következetesen kerülte a császár és a császári szavak használatát és az akkor szervezett és máshol annyit emlegetett zsandárokról egy betű sem található lapjában! . . .

Hiába volt azonban kitűnő szerkesztői képessége, mely a *Pesti Naplónál* megduplázta az előfizetők számát, bármennyire is jó a tolla (— melyet még árulkodó vetélytársa is így jellemez: „. . . neki könnyű, miután a mézet éjedényben is képes az olvasónak nyújtani . . .”) elüldöztek a *Napló* éléről. De alig indítja új lapját Bécsben, — máris megindul a feljelentések áradata, a budai kormányzóság, különösen Albrecht részéről. Főként Vörösmarty-cikkei miatt panaszkodnak ellene. Lehet, hogy ez a főok, hogy 1856 őszén Albrecht már határozottan felhívja Kempen rendőrminisztert: „arravaló egyéniséget” állítson a lap élére, Törököt büntesse meg és erről értesítse a kormányzóságot. *Török* János így végül is, mikor a *Sajtót* a bécsi kiadótulajdonos a pesti Heckenstra ruházta át, távozott a laptól. És ezután a kor sajtóviszonyait legjobban ismerő *Angyal* Dávid szavai szerint „szó sem lehetett többé arról, hogy *Török*, az elhíresztelt nemzeti igazgató más politikai lapot szerkeszthesse!” *Török* később mint országos levéltáros végzett értékes munkát, hogy a sajtó világából elüldöztek. A *Magyar Sajtót* pedig még évek múlva is úgy emlegetik a bécsi hatalmasok, mint: „. . . az ismeretes rossz szellemű lapot . . .!”²¹

A Vörösmarty-sajtómozgalom másik vesztese *Szilágyi* Ferenc lett. *Szilágyi* maga ugyan „gutgesinnt” egyéniség volt, a félhivatalos *Budapesti Hírlapot* szerkesztette, mégis Vörösmarty-cikke volt az egyik oka annak, hogy őt az újságírástól a tanári pályára szorították. *Szilágyi*, az ekkor már idős szerkesztő egyéniségében különös módon keveredett fény és árny. Régi tapasztalt újságíró, van érzéke a haladás iránt, ő ismerteti először tárgyilagosan, sőt lelkesen magyar nyelven 1835-ben a szocializmust akkori lapjában, a *Küloban*;²² 1848-ban tüntetnek ellene konzervatív állásfoglalása miatt, 1849 őszén már ő szerkeszti a pesti félhivatalos, „svaregelb” lapot, . . . féltékenykedik, „bizalmas” jelentéseket is küldözget újságírókollégái ellen, igaz ugyan, hogy mindig aláírva. Am Vörösmarty haláláról cikkében azt írja: „. . . a temetésen jelen lesz minden nemesszívű hazánkfia . . .” de ezt a híradást, mint a spion-

²⁰ O. L. M. C. G. Pol. Sec. 1855/7567, 7945, 8165, — 1856/1051, 1052, 1435. továbbá M. C. G. Civ. Sec. 1856/4, 3079, 4119, 4193, 5153.

²¹ L. *Angyal* i. m. 90., 95., 122., 135., 150., 155. 1. — Továbbá *Mayr* i. művében Kempen naplófeljegyzését 1856. XI. 3-ról, amikor is Albrecht megköszönte neki azt, hogy *Török* szerkesztővel végre keményen bánik. — *Török* jellemzésére I. M. C. G. Praes. Res. (elnöki rezervált iratok) 1853/3922, továbbá *Vadnay*: A besorozott, Budapest, 1895. 1. A *Török* elleni sorozatos feljelentések még I. M. C. G. Pol. Sec. 1855/7944 stb. — A *Magyar Sajtóról*: O. L. Ht. eln. 1862/5309 IV. B.

²² *Szilágyi* szocialista cikkét először *Czóbel* Ernő ismertette a *Szocializmus* 1917. évfolyamában. *Szilágyi* cikkét, állásfoglalását kiértékeli: *Turózi-Trostler* József az *Irodalomtörténet* 1952. kötetében.

jelentés írja, nem teszi gyászkeretbe, amiért lapját a kávéházban szétépték, őt hazaárulónak nevezik . . . Ellene azonban akadt a reakció részéről más kifogás. Egyik cikkét egyházellenesnek találják — a másik „hiba” az a néhány sor, mely lapjának március 1-i számában jelent meg: „. . . Dombóvárott a farsang utóján tartott Vörösmarty-bál a legfényesebben ütött ki és szép jövedelem folyik be . . .”

Egyetlen mondat. De ez is elég ahhoz, hogy a kormányzóság ragaszkodjon elbocsátásához. Egyelőre csak szigorú írásbeli intést kapott Szilágyi, de amikor az iskolák magyar tannyelve mellett is cikkezett és amidőn másrészt egy fanatikus magyarnak tartott protestáns egyházi szerző — *Székkács* József röpiratára hívja fel a figyelmet, kinevezik Sopronba tanárnak, hivatkozással arra, hogy már a Vörösmarty-cikk idején távoznia kellett volna.²³

Hogy magára a költő hátramaradottjainak javára megindult gyűjtés ügyére visszatérjünk, meg kell állapítanunk, hogy az összeg szépen szaporodott. Deák Ferenc mint gyám a Pesti Gyámpénztárhoz irányította az adományokat és rendezgette a költő betegsége idején felgyűlt adósságait. Adakozik mindenki, szegény és gazdag: „. . . Monopolizálni nem óhajtjuk a gyűjtést” — közli a *Magyar Sajtó* (135. szám), amikor megírja, hogy „. . . tegnap szekérpóstavál . . . a (kiadóhivatali) irodához öt tallér érkezett Vörösmarty családja számára . . . lesz gyűjtőiv! . . .”

1856 év végére 8605 forint készpénz gyűlt össze, de ekkor még nem készült kimutatás a kötelezvényekről és értékpapirokról. 1857. dec. 1-én már 103.585 forintnyi készpénz, kötelezvény, államkölcson, alagút-részvény stb. kamatozik a gyámpénztárban. 1860-ra 107.037.94 forint a gyámpénztár főkönyvi kimutatása. Arról azonban nincs adat, hogy Deák mennyi régebbi adósságot egyenlített ki és arról sem találtunk feljegyzést, hogy 1860-ig mit fizettek ki az árvák nevelésére. Hlyenformán csak becsléssel jelezhetjük az összegyűlt teljes összeget; ez mintegy 110.000 forint lehetett — ami nagy pénz volt akkor! (Hízott ökröt lehetett vásárolni 150 forintért és a félhivatalos lap szerkesztőjének évi fizetése 1500 forintra rügött.)²⁴

A Vörösmarty-gyűjtés történetéhez kell iktatnunk azt a tényt, hogy néhány év múlva megismétlődik az üldözés, — ekkor az Akadémia palotája felépítésének javára indult mozgalom során. Prottman rendőrőrnök 50 forint pénzbüntetést szab ki egy szerkesztőre, nemcsak mert ő maga is adakozott, — hanem mert ezt hirlapilag közzétették! Dessewffy Emil megint Kempenhez siet és a rendőrniszter megint a kezét mossa. . .²⁵

Megállapíthatjuk, hogy a Cs. Kir. Kormányzóság élén álló *Habsburgi Albrecht* főherceg helyettesével, *Leiningen* altábornaggyal voltak a legfőbb mozgatói annak a kíméletlen apparátusnak, amely a halott Vörösmarty ellen hadakozott, hogy a gyűjtést akadályozza; társai voltak ebben Albrechtéknek az annyi bizalmas jelentést gyártó és továbbító *Protmann* r. főnökkel az éln a rendőrhatalóságok. Kutatásaink alapján úgy látjuk, hogy a pestbudai jelentéseket olyan szorgalommal irogatott, félreismerhetetlenül jellegzetes írású spion — csak 1855-ben mintegy százharminc hosszú referátumot adott be, — nem más, mint — „*Herr Finanzrath Zákos*” . . . Nem írta ugyan alá nevét egyetlen referátumának sem és a hivatalos ügyiratokban „elvbén” mindig átmázolták nevét, — ha ezt nem tették, a papírt vágták ki ott, ahol neve állt — mégis bürokratikus hanyagságból megtörtént, hogy két akta szövegében fennmaradt a hivatkozás azokhoz mellékelt, az eljárás alapjául szolgált bizalmas közléseinek a szerzőjére. Megállapításunkat nem teszi bizonytalanná az a körülmény, hogy Zákos nevű „*Finanzrath*”-pénzügyi tanácsos nem található az 1855—1856-os címtárakban — hiszen lehetett Zákos nyugalmazott tisztviselő is! További feltevésünk szerint azonos ez a Zákos azzal a *Zákos* Elekkel, aki korábban Erdélyben sóbiztos volt és 1848 őszén lemondott az állami szolgálatról, mert útlevelet kapott Bécsben Pulszkytól, aminek másik kutatótársunk találta meg a nyomát. 1848 őszén tehát — félreállt, de lehet, hogy már ekkor — talán már sóbiztos korában is — folytatta a spionkodást. A függetlenségi harc bukása után nyilván újra jelentkezhetett szolgálattételre, — besúgásokra, „helyzetjelentések” irogatására . . . Ide kell iktatnunk, hogy különböző írókat és újságírókat célzott meg, így *Liszynai* Kálmánra is árukkodik — bár jelentget bőven titkos összejövetelekről, postán küldözgetett lázító körlevelekről — még azt is kifogásolja, hogy néhol a bíróságon magyarul beszélnek . . . Javaslatba hozott al-besúgókat is, így a többi

²³ Agyal i. m. 187. 1.

²⁴ Az 1. sz. Állami (Fővárosi) Levéltár iratanyagának adatai: Hauptbuch der Waisen Commission zu Pesth — Gyámpénztári Főkönyvek, 1856—1860. évi kötetek, mindenhol a 915. tétel, továbbá ugyanitt Bp. Törvényszék 1887/35.007. sz. párhuzamosan az M. T. Akadémia levéltárának adatai. — Ferenczi i. műve (II. köt. 235. l.) is említi, hogy 100.000 Frt gyűlt össze.

²⁵ *Magyar Sajtó*, 1856. VII. 4-i szám. Arról, hogy Dessewffy Kempennél járt, l. Agyal i. m. 351. l.

között a miskolci illetőségű *Tomkó Györgyöt* . . . Ez alkalommal *Angyal Dáviddal* szemben az állandó besúgás vádjától rehabilitálnunk kell *Mészáros Károly* szerkesztőt, egykori honvédtörténetjegyzőt, akit *Angyal* pusztán azért gyanúsított ezzel, mivel az egyik besúgó-jelentés *Mészáros*t nagyon ajánlja, — ennyi jót *Mészárosról* senki más nem írhat, mint saját maga — véli *Angyal*.²⁶

A gyűjtés igazi mozgatója az az erő volt, amit a temetésen jelenvolt Jókai a „*nép szerelmének*” jellemzett egykorú beszámolójában, amely, mint írta „. . . olyan balszam, mely leginkább ellenáll a rombolás dühének . . .” Másik összetevője a gyűjtés sikerének az, amit *Mocsáry Lajos* így jellemez, az 1855/56-os évekről írva: ²⁷ „. . . *Irodalmunkban soha sem volt oly élénk mozgalom . . . mint e pillanatban. Ez mutatja csalhatatlanul, hogy a haladás iránti lelkesedés nem volt szalmatűz . . .*”

Ez a kettő: a nép szerelme és az irodalom iránti mozgalom nyilván annak a költőnek szóltak, bizonyára azt a költőt ünnepelték halálában is ily módon, aki 1848/49-es politikus volt. De még 1848 előtti állásfoglalásáról is más képet kapunk, ha a költőt annak a régi spionjelentésnek a szemszögéből nézzük, mely arról számolt be Bécsnek, hogy a *Fóti dal monarchikus érzelmű sorait Vörösmarty csupán azért írta hozzá a már kész vershez, hogy a cenzúra az egészet átengedje . . .*²⁸ Mindez bizonyossá teszi, hogy ennek a Vörösmarty-nak, ennek a politikus-költőnek a temetésére vonult ki a húszezernyi tömeg, az akkori Pest lakosságának nagy hányada.

VINCZE GÉZA

JÓKAIT KÖVETNEK JELÖLIK KOMÁROMBAN

Jókai életének egy feledésbe merült adatát elevenítjük fel: az ostromlott és felszabadított Komáromból, — melyről az évfordulós emlékezők is elfeledtek —, melynek pedig kortörténeti szempontból s a Jókai életrajz teljessége szempontjából érdekessége van s bizonyára érdekelni fogja a Jókai olvasók óriási táborát is . . .

Állítsuk be ezt az adatot Jókai életének sodrába . . . Ez esztendőben — 1849-ben történik vele legtovább, aminek nyomát találjuk későbbi regényeiben, hogy csak az *Enyém, Tied, Övé*, — vagy a *A Mi Lengyelünk* élményanyagára gondoljunk.

. . . Pestről 1849. január 1-én feleségével Debrecenbe menekül, előbb a hivatalos *Közlöny* szerkesztőtársa lesz, később az *Esti Lapok* szerkesztője. Az 1849. április 14-iki debreceni függetlenségi proklamáció után ő is a köztársasági párti politikai irányt követi, — a főváros felszabadítása után pedig itt ismét megindítja a *Pesti Hírlapot*, melynek már előbb is szerkesztője volt. — Ez számunkra azért is érdekes, mert a *Komáromi Értesítő* — s 1849 júliusában az ezt felváltó *Komáromi Lapok* rendszer átvéti a *Pesti Hírlap* híreit is.

Komáromot — mint tudjuk — a honvéd csapatok a tavaszi hadjárat során április 25-re virradólag április 26-án estig tartó harcokban szabadítják fel — mint erről a komáromi sajtó (*Komáromi Értesítő*, Rendkívüli szám, Április 27. 1849.) — úgyszólván a csaták tüzeiben részletes tudósítást nyújt.

A következő szám — ez mutatja a kis, nyolcadrét alakú lap kitűnő hírszolgálatát — már az április 14-iki debreceni proklamációról lelkendezik, hirdetvén, hogy az a *teszámolás* napja volt, melyben nemzetünk az „*áruló, hitszegő, életünkre törő*” *Habsburg-Lothringeni* uralkodó házat „*a magyar királyok trónjából örökre kivetette s a magyar polgárok soraiból is, minden ivadékával in a e t e r n u m k i t ö r l ö t t e*”.

A debreceni függetlenségi nyilatkozat a komáromi sajtó tükrében a magyar népek *alapvető okmánya*, mely megítéli a múltat, meghatározza a jelent s előkészíti a jövőndőt.

²⁶ Zákos besúgó mivoltáról l. O. L. M. C. G. Praes. Res. (1854/3542 és 1855/696. — Zákos jelentéseit megtaláljuk még az M. C. G. Praes. Res. 1853/3870, 4926, az 1854/50, 1263, 3542 (Lisznyayról), 3753, 3860, 3873, 1855/21, 45, 153, 169, 299. sz. ügyiratokban. Minden jelentésén rajta a jelzése, a: + és a jelentés száma. — A soproni besúgó-jelentést viszont nem ő küldhette, ez más kézírás!

²⁷ Mocsáry Lajos: A magyar társasélet, Pest, 1856. 79. l. Kiemelés tőlünk.

²⁸ A Radical Párt akkor előkerült, addig rejtgetett programját Vörösmarty aláírásával először közli az *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1891. évf. 191. l. — addig ez az irat lappangott. — A Fóti dalról írt kémsjelentést elsőnek adja *Tábori Kornél*: Titkosrendőrség és kamarilla c. kötetében, Budapest, 1921. 25. l.